

Tajkov, Peter

K počiatkom budovania dedinských kostolov s kvadratickým presbytériom na juhovýchodnom Slovensku : výsledky výskumu reformovaného kostola v Pederi (okres Košice-okolie)

Archaeologia historica. 2022, vol. 47, iss. 1, pp. 187-196

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2022-1-8>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76644>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220913

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K POČIATKOM BUDOVANIA DEDINSKÝCH KOSTOLOV S KVADRATICKÝM PRESBYTÉRIOM NA JUHOVÝCHODNOM SLOVENSKU – VÝSLEDKY VÝSKUMU REFORMOVANÉHO KOSTOLA V PEDERI (OKRES KOŠICE-OKOLIE)

PETER TAJKOV

Abstrakt: *Príspevok prináša dosiaľ nepublikované výsledky archeologického výskumu reformovaného kostola v Pederi a stručne komentuje kontext jeho vzniku vo vzťahu k pôdorysnému typu dedinského kostola s kvadratickým presbytériom vyskytujúcim sa na rozhraní historických regiónov Abov, Turňa, Gemer a Boršod.*

Kľúčové slová: *archeologický a pamiatkový výskum – Peder – stredovek – dedinský kostol.*

On the beginnings of the construction of village churches with a square presbytery in south-eastern Slovakia – results of research into a reformed church in Peder (Košice-okolie district)

Abstract: *This paper presents previously unpublished results of the archaeological research into the reformed church in Peder and briefly comments on the context of its origin in relation to the ground-plan type of village churches with a square presbytery found on the border of the historical regions of Abov, Turňa, Gemer and Boršod.*

Key words: *archaeological and heritage research – Peder – Middle Ages – village church.*

Výskum dedinských kostolov má stále potenciál posúvať ich vznik do obdobia počiatkov formovania farskej siete nielen v regióne Abova. Podobným prípadom je aj dosiaľ nepublikovaný archeologický výskum dnešného reformovaného kostola v obci Peder na juhozápadnom okraji Košickej kotliny a na hranici bývalej Abovskej a Turnianskej župy. Výskum vyvolaný plánovanou obnovou kostola prebehol v rokoch 2017 (Tajkov 2018), 2020 a 2021 (Tajkov 2021). Jeho dnešnú podobu určuje predovšetkým posledná stavebná úprava z roku 1923 (Súpis 1968, 460), ale i povojnová obnova fasády hrubou cementovou omietkou s prezentáciou pôvodného zamurovaného južného vstupu do kostola a troch zamurovaných štrbinových okien. Súčasný dvojloďový priestor vznikol podľa Súpisu neskoršou prístavbou k jadrú pôvodne románskej stavby z konca 13. storočia a jeho predstavaná veža bola postavená práve v roku 1923 (obr. 1, 2). Ešte pred našim výskumom bolo teda zjavné, že južná stena lode dodnes nesie znaky jadra stredovekej stavby s vysoko posadenými štrbinovými oknami s murovanými skosenými špaletami a polkruhovým záklenkom. Medzi loďou a pravouhlým presbytériom dnes v exteriéri neexistuje odčlenenie – murivo východnej časti nadväzuje na loď v jednej línii. Táto východná časť je vzhľadom na loď výrazne pretiahnutá. Na východnej stene svätyně je štrbinové okno s polkruhovým záklenkom a murovanými skosenými špaletami. Pozoruhodným faktom je, že podobné menšie štrbinové okná osvetľujú aj severnú loď kostola, ktorú s hlavnou loďou spájajú dve mohutné arkády (obr. 2, 3). V rámci staršej umenovednej literatúry kostol len stručne spomenul M. Togner, ktorý ju bez bližšej špecifikácie označil za pôvodne jednaloďovú stavbu s polkruhovou apsidou zo záveru 13. storočia (Togner 1988, 79). Uviedol aj zmienku o základnom výskume objektu z roku 1957, ktorý odhalil zvyšky stredovekých malieb, ale nezmienal sa o zdroji pre tvrdenie o pôvodnej apside.

Už počas našej prvej obhliadky v podkroví objektu sme zistili, že najstaršie jadro muriva lode je postavené z pomerne dobre opracovaných kvádrov z krasového vápenca zvaného penovec (obr. 4). Bolo zjavné, že dimenzie pôvodnej stavby boli o niečo menšie ako dĺžka dnešnej hlavnej lode kostola (pôvodná loď mala vnútornú svetlosť len 6 m). V rámci sondážneho výskumu v roku 2017 sme realizovali dve sondy (S1, 2) v exteriéri a tri sondy (S3–5) v interiéri kostola. Zistili sme, že základy prvotného kostola mali podobu liateho muriva, ktorého spodnú časť tvorili veľké neopracované kamene nasucho uložené do základovej ryhy. V sonde č. 1, ktorá bola

Obr. 1. Peder, reformovaný kostol. Foto Herman Ottó Múzeum Miskolc.

Abb. 1. Peder, reformierte Kirche. Foto Ottó Herman-Museum Miskolc.

Obr. 2. Peder, severná loď kostola. Foto P. Gomboš.

Abb. 2. Peder, Nordschiff der Kirche. Foto P. Gomboš.

Obr. 3. Peder, interiér kostola. Foto A. Balogh.

Abb. 3. Peder, Innenraum der Kirche. Foto A. Balogh.

Obr. 4. Peder, v popredí murivo pôvodného kostola z penovcových kvádrov. Foto A. Balogh.

Abb. 4. Peder, im Vordergrund Mauerwerk der ursprünglichen Kirche aus Bimssteinquadern. Foto A. Balogh.

umiestnená v exteriéri pri južnom múre lode, v miestach bývalého južného vstupu do kostola, sme okrem iného zachytili aj pôvodnú úroveň terénu v čase jeho výstavby, ktorá bola približne o pol metra hlbšie ako dnes. Z pohľadu najstaršej stavebnej etapy však bola kľúčová sonda č. 4 v interiéri kostola umiestnená pri bývalom severnom múre lode, resp. pod arkádou oddeľujúcou ju od dnešnej severnej lode kostola. Dno základu pôvodného kostola tvorili väčšie kamene, medzi ktorými sme identifikovali opracovaný kameň reliéfne zdobený na okraji zuborezom. Tento artefakt interpretujeme ako časť náhrobku poškodeného počas stavby pôvodného kostola, druhotne použitého do základov (obr. 5). V jeho blízkosti sme našli v základovom zásype aj mincu – denár Bela II. (1131–1141; obr. 6). Tieto nálezy s veľkou pravdepodobnosťou svedčia o existencii staršieho cintorína, na mieste ktorého bol kostol postavený. Samotný zvyšok náhrobku má vo svojej výzdobe blízku analógiu s náhrobkami nájdenými na neďalekom časounhorskom zemnom hrade v maďarskom Abaújvári (obr. 7).¹ Fragment náhrobku možno teda datovať do 12. storočia, do obdobia, z ktorého pochádza aj väčšina nálezov z abaújvárskeho hradiska (Gádor 1980). Podobne možno datovať aj žltozelený korálik zo sklenej pasty nájdený v zásype plnom ľudských kostí v exteriérovej sonde (S2) v priestore spojenia dnešného presbytéria a severnej lode kostola.

Obr. 5. Peder, sonda č. 4, základy lode pôvodného kostola s fragmentom náhrobného kameňa so zuborezom. Foto A. Balogh.
Abb. 5. Peder, Sondierschnitt Nr. 4, Fundamente des ursprünglichen Kirchenschiffs mit Fragment eines mit Zahnschnitt versehenen Grabsteins. Foto A. Balogh.

¹ Náhrobné kamene, ani mnohé ďalšie nálezy z výskumu hradiska v 70-tych rokoch neboli dotiaľ publikované, avšak sú vystavené v miestnom múzeu.

Nálezy podobných korálikov na východe sú pomerne bežné pri pohrebiskách z obdobia začiatkov spoluzitia Slovanov a starých Maďarov (Pástor 1955, 283–285), ale aj pri kostolných cintorínoch kostolov datovaných do 12. storočia, akým bol napr. zaniknutý kostol v obci Paričov (dnes časť Trebišova, Kaminská 1982, 433). Znova však pomerne blízku analógiu nachádzame v koráliku použitom v náhrdelníku z pohrebiska v Abaújvári (pozri pozn. 1).

V roku 2020 v rámci sledovania výkopových prác okolo kostola sme objavili aj základové murivo ohraničujúce zásyp plný ľudských kostí, ktoré interpretujeme ako kostnicu (Sit. 3). Tento objekt bol pristavaný k objektu zaniknutej sakristie, ktorá bola rovnako objavená v roku 2020. Murivo sakristie a dnešného pravouhlého presbytéria je previazané a vzniklo teda v jednej stavebnej etape. Čo sa týka svätyne prvotného kostola, jej pôdorys sme počas sondáže v roku 2017 nedokázali spoľahlivo rekonštruovať. Podarilo sa nám v sonde č. 3 a 4 identifikovať základy hrany pôvodnej lode a zvyšky jej základov zachytené len na krátkom úseku, porušené v S3 výstavbou kazateľnice a mladšími hrobovými výkopmi. Až počas rekonštrukcie podlahy kostola v roku 2021 sme objavili zvyšky základov rovného východného uzáveru svätyne (Sit. 7). Domnievame sa, že k ďalšej stavebnej etape došlo ešte v neskororománskom období – možno na sklonku 13. storočia, i keď archeológia nám k tomuto datovaniu nepriniesla spoľahlivé doklady. Loď kostola predĺžili smerom na východ aj s dnešným pravouhlým presbytériom s väčším štrbinovým oknom s polkruhovým záklenkom a súčasne postavenou sakristiou na severnej strane. O niečo neskôr k sakristii a presbytériu pristavali spomínanú kostnicu. Z hľadiska archeológie patril k dôležitým nálezom zvyšok jedinej dochovanej historickej dlážky v podobe utlačenej ílovitej spráše. Táto dlážka rešpektovala úroveň

Obr. 6. Peder, denár Bela II. Foto A. Balogh.

Abb. 6. Peder, Denar von Bela II. Foto A. Balogh.

Obr. 7. Abaújvár, náhrobný kameň z 12. storočia. Foto A. Balogh.

Abb. 7. Abaújvár, Grabstein aus dem 12. Jahrhundert. Foto A. Balogh.

Obr. 8. Hrhov, detail kvádríkového muríva v murive východného štítu svätyně kostola s vetracím otvorom v tvare kríža. Foto P. Tajkov.

Abb. 8. Hrhov, Detail des Quadermauerwerks am Ostgiebel des Kirchenaltarraums mit kreuzförmiger Lüftungsöffnung. Foto P. Tajkov.

základového odsokku oboch fáz murív lode a tesne pod ňou bola objavená minca Leopolda I. z roku 1705. Pod touto dlážkou sme v sonde č. 3 rovnako zachytili náhrobok ležiaci pozdĺž muríva lode. Tento masívny pieskovecový náhrobok má v hornej časti reliéfny erb a zvyšok tvorí latinský nápis, ktorý okrem iného označuje meno Barbory Várady zosnulej v roku 1608. V súvislosti so spomínanou dlážkou sme pôvodne uvažovali aj o ďalšej výraznej prestavbe kostola – prístavbe severnej lode. Predpokladali sme, že k nej došlo až niekedy v neskoršom novoveku, keďže sa táto včasnónovoveká dlážka v severnej lodi nenachádzala. Počas sledovania výmeny dnešnej drevenej podlahy kostola sme však v tejto lodi narazili na staršie reliqtky po menšej drevenej konštrukcii (Sit. 5). Išlo o štyri kamenné základy pre trámovú konštrukciu nesúcu, pravdepodobne, samostatnú pultovú strechu severnej lode (otlačky trémov boli zreteľné aj v omietke severného muríva pôvodnej lode vo vrstve jej najstaršej omietky). V roku 2020, počas prebiehajúceho architektonicko-historického (Krcho 2021) a reštaurátorského výskumu (Gomboš 2021) došlo k novým zisteniam upresňujúcim datovanie severnej lode. Išlo o doložené stredoveké omietky a zvyšky fresiek na vnútorných stranách arkád oddeľujúcich obe lode kostola. Severná loď však vznikla až po vybudovaní kostnice, ku ktorej bola pristavaná a čiastočne jej murivo využila. Nevznikla teda súčasne s rozšírením kostola na východ, ale možno o generáciu či dve neskôr – ešte do polovice 14. storočia. Architektonicko-historický výskum taktiež preukázal existenciu drevenej empyry už v rámci pôvodného kostola – avšak súčasnú datoval na základe dendrochronologickej analýzy do obdobia okolo roku 1760 (Gomboš 2021, 74). V tom čase došlo podľa autorov výskumu aj k rozsiahlej úprave objektu a, pravdepodobne,

vtedy vznikli aj dva oporné piliere dnešného kostola. Reštaurátorský výskum zrekonštruoval aj pôvodnú podobu úpravy exteriéru pôvodného kostola. Porézny materiál penovcových kvádrov zrejme nevytváral dostatočne homogénny a prezentovateľný povrch. Ten bol docielený nanesením jemnozrnnej omietkovej vrstvy, ktorá zahladila kaverny a väčšie nerovnosti v hornine. Škárovanie bolo následne realizované zapísaním do zavádnutej omietky a približne rešpektuje skladbu muriva. Výsledným výrazom bol vzhľad kvádrovitého muriva s „mäkkým“ škárovaním (Gomboš 2021, 72).

Najstaršia fáza kostola sa tak zaradila k zriedkavým slovenským príkladom panských dedinských kostolov s pravouhlou svätynou vybudovaných tradičnou románskou kvádrovou technikou. Týmto sa opäť dostávame k problému, s ktorým sa musí potýkať naša kunsthistoria v oblasti najstaršej dedinskej sakrálnej architektúry. Je ním spravidla absencia tvaroslovnia vhodného pre štýlovú analýzu a nedostatok písomných prameňov. Len na základe pôdorysného typu dedinských kostolov s pravouhlým presbytériom by datovanie kostola v Pederi ostalo v rovine obvyklého odhadu jeho vzniku po polovici 13. storočia, aj v súlade s prvými zmienkami o obciach, v ktorých sa podobné kostoly nachádzajú – spravidla zo začiatku 14. storočia. Neustále sa však potvrdzuje, že na východnej periférii latinskej Európy počiatky sakrálneho staviteľstva predbiehajú písomné pramene k obciam, v ktorých sa nachádzajú často aj viac než o jedno storočie. Prvá spoľahlivá zmienka o Pederi je až v listine z roku 1317, kde sa spomína ako Heydhasas Peder, teda Kostolný Peder (Varsik 1977, 254, 255), čo svedčí o význame jeho kostola vzhľadom na susedné obce. Existuje však falošná listina z roku 1334, antedatovaná do roku 1214, kde sa píše, že Peder bola osada vo vlastníctve rodu, ktorého zakladateľom bol istý Bojk, ktorý bol kráľovským poverenikom (Györfy 1987, 130). V spomínanej listine z roku 1317 ide o spor Dominika z Pедера o územie medzi Kostolným Pederom a Budulovom s osadníkmi z Moldavy. Dominik tvrdil, že ide o jeho zdedený majetok, čo sa neskôr jeho potomkovia pokúšali doložiť spomínanou falošnou listinou v roku 1334. Zostáva teda otázkou, či šľachtici z Pедера predsa len nevlastnili obec už začiatkom 13. storočia, aj keď to už o sto rokov neskôr nevedeli doložiť pravou listinou. Z hľadiska archeológie je zjavné, že na mieste dnešného kostola existoval cintorín už v 12. storočí, ako dokladá fragment náhrobku a predovšetkým minca Bela II. Staršie osídlenie obce naznačuje aj prieskum V. Budínskeho-Kričku z polohy Kenderkertek v severovýchodnej časti katastra Pедера (Budínsky-Krička 1963, 209–228). Bola tu zachytená malá časť rozsiahleho mnohovýšňového sídliska aj s nálezmi slovanskej, resp. včasnostredovekej keramiky. Táto slovanská osada, pravdepodobne, prerástla do včasnouhorskej dediny a mohol jej patriť aj cintorín, na mieste ktorého neskôr postavili kostol.

Problematické a často takmer nemožné je datovanie tejto najstaršej architektúry na základe štýlových analýz. Už v minulosti som poukázal na to, že v prostredí stredovýchodnej Európy nás nič neopravňuje hovoriť o niekoľkých najstarších, prevažne len v základoch zachovaných kostoloch (v hornom Potísi napr. Boršod, Abaújvár, prvotný kostol v Košiciach-Krásnej, rotundy v Michalovciach či Sárospataku) ako o románskych stavbách (pre poľské prostredie najprv túto tézu publikovala Rodzińska-Choraży 2009, 291–300) a skôr by sa dali s istými výhradami označiť za predrománske. Avšak aj mnohé dodnes stojace stavby či ich zvyšky zaradené doteraz len širšie do obdobia od polovice 12. do polovice 13. storočia, sú len jednoduchými stavbami bez štýlotvorného tvaroslovnia a jediným oporným bodom ich datovania sú prinajlepšom okenné a dverné otvory, resp. poväčšine opäť iba ich pôdorys. Aj v tomto prípade však ide len o veľmi hrubý nástroj, keďže si dovoľím tvrdiť, že napríklad samotný tvar okien sa často neriadi štýlovými zásadami, zvlášť v prípade dedinských kostolov. Tzv. štrbinové okná s polkruhovými záklenkami sú síce typologicky zviazané najmä s románskou architektúrou, ale vyskytujú sa aj v mladších dostavbách pôvodne stredovekých stavieb ako, hádam, istý syntetizujúci prvok. Typickým príkladom je dostavba severnej lode k pôvodne románskemu tehlovému kostolu v gemerskom Brzotíne, ktorá sa preukázateľne uskutočnila v prvej polovici 18. storočia (Tajkov 2007, 111). Táto loď je podobne ako severná loď v Pederi osvetlená štrbinovými oknami, pripomínajúcimi okná pôvodnej románskej lode.

Jedným z nemnohých metód posudzovania doby vzniku najstaršej sakrálnej architektúry je stavebný materiál. Aj tu, podobne ako pri okenných otvoroch, je však presnosť metódy veľmi obmedzená viacerými výnimkami. Náš doterajší výskum územia horného Potisia napríklad preukázal, že používanie tehál sa tu skoro výlučne obmedzuje na vrcholné obdobie románskeho štýlu, v rozmedzí od poslednej tretiny 12. až po polovicu 13. storočia. Tehlové stavby sa tu od druhej polovice 13. storočia, resp. v neskoršom období stredoveku vyskytujú len výnimočne. Takouto výnimkou je prvá gotická stavebná etapa dnešného Kostola Navštívenia Panny Márie v Trebišove z poslednej tretiny 13. storočia (najnovšie Volovár 2018, 276), či prvá etapa Kostola sv. Kríža v Ruskej (Tajkov 2012, 72, 73). Podobne je to aj v prípade muriva z opracovaných kamenných kvádrov v rámci dedinských kostolov. Táto náročnejšia stavebná technika prechodne mizne v polovici 13. storočia podobne ako zdobené fasády tehlových kostolov, čo súvisí aj so spretrhaním väzieb na putujúce špecializované murárske dielne následkom ničivého vpádu Tatárov. Opäť to ilustruje aj kostol v Pederi, keď dostavba pôvodnej kvádríkovej lode už bola realizovaná rustikálne v lomovom kameni i keď s hojným sekundárnym použitím starších kvádrov. Na prvotnú fázu tohto kostola bola použitá dobre opracovateľná odroda travertínu nazývaná penovec, hojne zastúpená v blízkej krasovej oblasti. Príklad neomietaného muriva z červenkastého penovca tu zastupuje napr. bez omietky prezentovaná severná stena dnešného Kostola sv. Jána Krstiteľa Lipovníku zo začiatku 13. storočia (Tajkov 2012, 168; pozri aj Slivka 1991, 95). V tejto súvislosti patrí k výnimočným stavbám aj pôvodný Kostol sv. Jána Krstiteľa v neďalekom Hrhove, ktorý sme pred časom tiež archeologicky skúmali (Tajkov 2009, 150–152). Podobne ako v Pederi, aj tu bolo murivo z penovcových kvádrov použité pri stavbe malého dedinského kostola s pravouhlou svätyňou (obr. 8). Tento pôdorysný typ objavujúci sa na juhovýchodnom Slovensku po polovici 13. storočia, je tu spravidla naopak spojený s úpadkom remeselnej kvality a hrubším murárskym prevedením. Náročnejšie prevedenie kostola v Hrhove možno súvisí aj s existenciou kráľovskej kúrie spomínanej v obci v listinách z rokov 1245 a 1248 (Sárközy 2006, 37; Rémiás 2009, 175). Kostoly s pravouhlými presbytériami sú často spájané s pojmom „kolonizačný kostol“, ktorého použitie má v mnohých lokalitách, zvlášť susedného Gemera, oprávnený význam, ale nie je možné ho všeobecne aplikovať. Na to už pred časom upozornila B. Pomfyová v rámci prehľadu stredovekej sakrálnej architektúry na Gemeri a Malohonte a pripojila aj skeptický pohľad na kontinuitu tohto stavebného typu z veľkomo-ravského obdobia (Pomfyová 2009, 755–757). V tejto súvislosti však stojí za zmienku nedávny objav najstaršej fázy dnešného Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Starom Tekove. Opäť ide o u nás vzácny príklad malého kostola s pravouhlou svätyňou vybudovaného z kvádríkoveho muriva, ktorý autori pamiatkových výskumov datujú na základe starších hrobových nálezov mincí Ondreja I. už pred polovicu 11. storočia (Žažová–Bóna 2014, 248). Ak sa však vrátíme do historických regiónov Abov, Turňa, Gemer či Boršod, so včasnejším datovaním kostola s pravouhlou svätyňou sa stretávame aj pri kostole v maďarskej obci Zubogy na strednom povodí Slanej. I. Feld (1985, 22) kladie vybudovanie kostola široko už od záveru 12. po 13. storočie. I tu boli použité opracované kvádre a k archeologicky zistenej pravouhlej svätyni bola podľa autora, ešte koncom 13. storočia pristavaná malá apsida aj sakristia. Pri úvahách o včasnejšom datovaní kostolov v obciach Zubogy, Hrhov či Peder je možné oprášiť aj staršiu teóriu K. Kozáka (1965, 251) o vplyve stavebnej dielne budujúcej cisterciátske opátstvo v Bělápátfalve (založené r. 1232) na kostoly s pravouhlou svätyňou budované v regiónoch Boršod a Abov. Aj keď na túto zovšeobecňujúcu tézu je dnes potrebné nazerať kriticky (pozri napr. Oriško 1999, 339), je možné uvažovať o partikulárnom vplyve tejto kamenársko-murárskej dielne na niekoľko miestnych stavieb ešte krátko pred tatárskym vpádom. Domnievam sa, že k týmto stavbám by mohli patriť práve kostoly budované náročnejšou stavebnou technikou pracujúcou s opracovanými kvádrami. V tejto súvislosti je tak možné uvažovať aj o stavebnom riešení kostolov v Hrhove a Pederi a datovať ich už pred polovicu 13. storočia (obr. 9). Navyše ich temer rovnaká pôdorysná dispozícia a zhodné spracovanie penovcového materiálu poukazujú na existenciu putujúcej stavebnej dielne aktívnej v okolí Turnianskeho panstva.

Obr. 9. Peder, etapizácia stavebného vývoja kostola z hľadiska archeológie. Autor P. Tajkov.

Abb. 9. Peder, Etappisierung der baulichen Entwicklung der Kirche aus archäologischer Sicht. Autor P. Tajkov.

Pramene a literatúra

- BUDÍNSKY–KRIČKA, V., 1963: Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku, *ŠZ AÚ SAV* 11, 209–228.
- FELD, I., 1985: Egy gömöri falusi templom, *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 23, 15–23.
- GÁDOR, J., 1980: Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Eine Kirche in der Gespanschaftburg, *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32, 443–454.
- GOMBOŠ, P., 2021: Peder – reformovaný kostol. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie. Uložené v Krajskom pamiatkovom úrade v Košiciach.
- GYÖRFFY, G., 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest.
- KAMINSKÁ, L., 1982: Románska sakrálna stavba a cintorín v Trebišove, *SIArch* XXX, 429–451.
- KOZÁK, K., 1965: Borsod megye egyenes szentélyzárodású középkori templomai, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* V, 223–255.
- KRCHO, J., 2021: Predbežná výskumná správa o kostole reformovanej cirkvi v Pederi. Uložené v archíve autora.
- ORIŠKO, Š., 1999: Výsledky výskumu kostola v Rakovnici (Poznámky k stredovekým dedinským kostolom s kvadratickým chórom v Gemer) – Die Ergebnisse der Untersuchung der Dorfkirche in Rakovnica (Bemerkungen über mittelalterliche Dorfkirchen mit Chorquadrat in der Region Gemer), *AH* 24, 333–343.
- PÁSTOR, J., 1955: Belobrdské pohrebište v Somotore, *SIArch* III, 276–285.
- POMFYOVÁ, B., 2009: Stredoveká sakrálna architektúra v regióne Gemer a Malohont – Mittelalterliche Sakralarchitektur in der Region Gemer und Malohont (Kleinhont), *AH* 34, 745–762.
- RÉMIÁS, T., 2009: Tornagörgő kismonográfiája. Malá monografia obce Hrhov. Hrhov – Miskolc.
- RODZIŃSKA-CHORAŻY, T., 2009: Zespoły rezydencjonalne i kościółcentralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku. Kraków.
- SÁRKÖZY, S., 2006: A történeti Tornamegye település topográfiája a kezdetektől a 18. századelejéig. Perkupa – Miskolc.

- SLIVKA, M., 1991: Zisťovací výskum v Lipovníku, AVANS 1990, 95.
- SÚPIS 1968: Súpis pamiatok na Slovensku. 2. Bratislava.
- TAJKOV, P., 2007: Archeologický výskum reformovaného kostola v Brzotíne, *Studia archaeologica slovaca mediaevalia* VI, 108–135.
- 2009: Archeologické výskumy stredovekých kostolov v Čečejevciach, Turni nad Bodvou, Kysaku a Hrbove, *Východoslovenský pravek* IX, 145–154.
- 2012: Sakrálna architektúra 11.–13. storočia na juhovýchodnom Slovensku. Košice.
- 2018: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v rámci obnovy kostola reformovanej cirkvi v Pederi – 1. etapa. Nálezová správa, ulož. v Krajskom pamiatkovom úrade v Košiciach.
- 2021: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v rámci obnovy kostola reformovanej cirkvi v Pederi – 2. etapa. Nálezová správa, ulož. v Krajskom pamiatkovom úrade v Košiciach.
- TOGNER, M., 1988: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Súčasný stav poznania. Bratislava.
- VARSÍK, B., 1977: Osídlenie Košickej kotliny III. Bratislava.
- VOLOVÁR, M., 2018: Kostol Navštívenia Panny Márie v Trebišove a jeho slohový kontext. In: *Príbehy pamiatok a obrazov. Zborník príspevkov k sedemdesiatinám Ivana Gojdiča* (Halászová, I.–Megyeši, P.–Pročka, R. E., edd.), 270–288. Trnava.
- ŽAŽOVÁ, H.–BÓNA, M., 2014: Pamiatky. In: *Bátovská, J.–Kinčok, B. a kol., Starý Tekov – Monografia obce. Starý Tekov.*

Zusammenfassung

Zu den Anfängen der Errichtung von Dorfkirchen mit quadratischem Altarraum in der Süd-Ost-Slowakei – Ergebnisse der Grabung an der reformierten Kirche in Peder (Bezirk Košice-Umgebung)

Der vorliegende Beitrag präsentiert Entdeckungen aus der älteste Bauetappe der aus bearbeiteten Travertinsteinblöcken mit rechteckigem Altarraum in Peder errichteten Kirche, die in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts datiert wird. Publiziert wird auch der Überrest eines mit Zahnschnitt versehenen Grabsteins, der auf einer Burgstätte in Abaujvár eine Analogie hat. Die Kirche in Peder hat noch an der Wende von der romanischen zur gotischen Epoche – wahrscheinlich Ende des 13. Jahrhunderts – eine große bauliche Veränderung durchgemacht. Das Kirchenschiff wurde nach Osten hin durch den heutigen rechteckigen Altarraum verlängert, der größere, mit halkreisförmigen Fensterbögen versehene Schlitzfenster aufweist. Etwas später hat man an die Sakristei und den Altarraum noch ein Beinhaus angebaut. Noch in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wurde an das Hauptschiff ein durch kleine Schlitzbogenfenster beleuchtetes Nordschiff angebaut. Die Kirche wurde aus gut bearbeiteten Bimssteinquadern errichtet. Aufgrund dieser in der Region bei Kirchen mit quadratischem Altarraum nur selten verwendeten Technik bringen wir das Objekt mit der ursprünglichen Johannes-der-Täufer-Kirche in der nahegelegenen Gemeinde Hrhov in Verbindung. Der vorliegende Beitrag weist auch auf die Möglichkeit einer Maurerwerkstatt hin, die in jener Zeit in der Herrschaft Tornau tätig war und möglicherweise von der Bauwerkstatt beeinflusst wurde, welche kurz vor dem Einfall der Mongolen die Zisterzienserabtei in der ungarischen Stadt BÉlapátfalva errichtet hat.

Mgr. Peter **Tajkov**, Ph.D., Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, Letná 9, 042 00 Košice, Slovenská republika, tajkov@yahoo.co.uk

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.